Matematički fakultet

Matematičko programiranje i optimizacija

Seminarski rad

Problem optimalnog planiranja bežičnih meš mreža

Student:
Lazar Mrkela
1062/2014

Nastavnik:
dr Zorica Stanimirović

7. juli 2016

Sažetak

Bežične meš mreže predstavljaju novu tehnologiju bežičnih mreža. Jedna od osnovnih karakteristika ovakvih mreža jeste niska cena instalacije i održavanja. Ovaj rad se bavi planiranjem bežičnih meš mreža s ciljem minimizacije troškova instalacije mreže. Problem je rešavan pomoću dve metaheurističke metode, genetskim algoritmom i metodom promenljivih okolina. Pored toga, urađena je i hibridizacija ove dve metode. Implementirane metode su testirane na generisanim instancama, a rezultati su upoređeni sa rezultatima egzaktnog rešavača.

Ključne reči: Bežične meš mreže, optimizacija, genetski algoritam, metoda promenljivih okolina.

I. Uvod

Bežična meš mreža (BMM) (engl. *wireless mesh network*) se izgrađuje od tri vrste uređaja: ruteri, prolazi (engl. *gateway*) i klijenti. Pored toga što klijentima pružaju pristup mreži, ruteri i prolazi se mogu međusobno povezivati. Za razliku od rutera, prolazi imaju imaju sposobnost žičanog povezivanja. Oni imaju ulogu mrežnih prolaza ka žičanoj osnovi mreže (engl. *wired backbone*). Zbog navedenih dodatnih sposobnosti, prolazi imaju veću cenu instalacije. Prolazi se još nazivaju i pristupnim tačkama (engl. *access point*).

Neka su date određene lokacije na kojima se mogu instalirati ruteri i prolazi, kao i lokacije klijenata. Problem planiranja BMM predstavlja izbor nekog podskupa datih lokacija i izbor vrste uređaja koji će biti instaliran na određenoj lokaciji. Pri tome želimo da ukupni instalacioni troškovi budu što manji. Dodatno moramo uzeti u obzir pokrivenost svih klijenata i rutiranje saobraćaja kroz mrežu [1].

I. Matematička formulacija problema

Na osnovu promenljivih i parametara definisanih u tabeli 1, planiranje BMM se formuliše kao problem linearnog programiranja:

$$\min \quad \sum_{j\in S}(c_j z_j + p_j w_{jN}) \tag{1}$$

$$\text{s.t.} \quad \sum_{j\in S} x_{ij} = 1 \quad \forall i \in I \tag{2}$$

$$x_{ij} \le z_j a_{ij} \quad \forall i \in I \ \ \forall j \in S \tag{3}$$

$$\sum_{i\in I} d_i x_{ij} + \sum_{l\in S}(f_{lj} - f_{jl}) - f_{jN} = 0 \ \ \forall j \in S \tag{4}$$

$$f_{lj} + f_{jl} \le u_{jl} y_{jl} \quad \forall j,l \in S \tag{5}$$

$$\sum_{i\in I} d_i x_{ij} \le v_j \quad \forall j \in S \tag{6}$$

$$f_{jN} \le u_{jN} w_{jN} \quad \forall j \in S \tag{7}$$

$$y_{jl} \le z_j, \ \ y_{jl} \le z_l \quad \forall j,l \in S \tag{8}$$

$$y_{jl} \le b_{jl} \quad \forall j,l \in S \tag{9}$$

$$z_{j_\ell^{(i)}} + \sum_{h=\ell+1}^{L_i} x_{ij_h^{(i)}} \le 1 \ \ \forall \ell = 1...L_i - 1 \ \ \forall i \in I \tag{10}$$

$$x_{ij}, z_j, y_{jl}, w_{jN} \in \{0,1\} \quad \forall i \in I \ \ \forall j,l \in S \tag{11}$$

Tabela 1: *Parametri i promenljive koji se koriste pri matematičkoj formulaciji problema. N označava osnovu mreže.*

S	skup kandidatskih lokacija za instalaciju uređaja
I	skup klijenata
S_i	uređen (nerastuće po jačini signala) podskup lokacija koje mogu da pokriju klijenta i
L_i	broj elemenata skupa S_i
c_j	cena instalacije rutera na lokaciji j
p_j	dodatna cena instalacije prolaza na lokaciji j
d_i	saobraćaj generisan od strane klijenta i
u_{jl}	kapacitet veze između lokacija j i l
u_{jN}	kapacitet veze između lokacije j i osnove (parametar M iz originalnog modela koji je bio isti za sve lokacije)
v_j	pristupni kapacitet lokacije j
a_{ij}	uređaj na lokaciji j pokriva klijenta i
b_{jl}	lokacije j i l mogu biti povezane
	Promenljive odlučivanja
x_{ij}	1 ako je klijent i pridružen lokaciji j, 0 inače
z_j	1 ako je uređaj instaliran na lokaciji j, 0 inače
w_{jN}	1 ako je prolaz instaliran na lokaciji j, 0 inače
y_{jl}	1 ako je uspostavljena veza između lokacije j i l, 0 inače
f_{jl}	protok saobraćaja na vezi između lokacija j i l
f_{jN}	protok saobraćaja između lokacije j i osnove

Funkcija cilja (engl. *objective function*) predstavlja ukupnu cenu instalacije mreže. Ukupna cena je zbir troškova sa svih lokacija. Trošak na jednoj lokaciji predstavlja cenu instaliranja rutera na toj lokaciji i dodatnu cenu za instaliranje prolaza, ako je on instaliran na toj lokaciji. Prethodno definisana ograničenja imaju sledeća značenja:

2. Garantuje se pokrivenost svih klijenata. Svaki klijent je dodeljen tačno jednoj lokaciji.

3. Klijent može biti pridružen nekoj lokaciji samo ako je na toj lokaciji instaliran neki uređaj i ako ta lokacija pokriva tog klijenta.

4. Garantuje balans saobraćaja kroz neku lokaciju. Prva suma predstavlja ukupan sabraćaj svih klijenata pridruženih posmatranoj lokaciji, druga predstavlja razliku saobraćaja od susednih lokacija ka posmatranoj i od posmatrane lokacije ka susednim, na kraju se oduzima saobraćaj od posmatrane lokacije ka osnovi. Ukupna vrednost mora biti jednaka nuli za svaku lokaciju.

5. Ukupan saobraćaj između dve lokacije neće premašiti kapacitet veze između te dve lokacije.

6. Ukupan saobraćaj između klijenata, pridruženih nekoj lokaciji i te lokacije neće premašiti pristupni kapacitet te lokacije.

7. Saobraćaj od neke lokacije ka osnovi postoji samo ako je na toj lokaciji instaliran prolaz i da u tom slučaju ne može da premaši određeni kapacitet

8. Veza između dve lokacije može biti uspostavljena samo ako na obe lokacije postoji neki uređaj.

9. Veza između dve lokacije može biti uspostavljena samo ako to dozvoljava dati parametar.

10. Klijent mora biti pridružen najboljoj mogućoj lokaciji. Za svakog klijenta postoji uređen skup lokacija koje ga pokrivaju. Ako na nekoj lokaciji iz tog skupa postoji instaliran uređaj, onda klijent ne može biti pridružen drugoj lokaciji koja je u poretku posle posmatrane.

11. Određene promenljive mogu da uzimaju samo binarne vrednosti.

II. Primena i načini rešavanja

Bežične meš mreže daju mogućnost različitih primena, kao što su umrežavanje u okviru preduzeća ili lokalne zajednice, sistema za nadzor, u slučaju vanrednih stanja ili na mestu nesreće, u ruralnim područjima i slično [2]. Problem planiranja BMM je privukao pažnju mnogih istraživača iz oblasti optimizacije. Većina radova se bavi višekriterijumskom optimizacijom (engl. *multi-objective optimization*), gde se uređaji mreže postavljaju s ciljem povećanja povezanosti mreže, tj. njene dzinovske komponente (engl. *giant component*) i pokrivenosti klijenata. Takav problem je rešavan tabu pretragom (engl. *tabu search*) [3], simuliranim kaljenjem (engl. *simulated annealing*) [4] i genetskim algoritmima (engl. *genetic algorithm*) [5]. Rad [6] koristi isto ograničenje zahtevanog protoka kao ovde predstavljeni model, ali s ciljem smanjivanja broja prolaza i rešavan je simuliranim kaljenjem i pretraživanjem usponom (engl. *hill climbing*). Dosta složeniji model se razmatra u radu [7] sa ciljem istovremene optimizacije instalacionih troškova i karakteristika mreže koje se odnose na protok podataka, problem je rešavan hibridom metode roja čestica (engl. *particle swarm optimization*) i genetskog algoritma. Međutim, koliko je autoru poznato, ne postoji rad koji se bavio rešavanjem prethodno predstavljenog modela metaheurističkim metodama. Autori rada u kojem je prvi put definisan ovakav model su problem rešavali heuristikom zasnovanom na linearnoj relaksaciji, ali su eksperimentalne rezultate prikazali za drugi, prošireni model [1].

U nastavku rada se konstruišu dve metaheurističke metode, genetski algoritam i metoda promenljivih okolina (engl. *variable neighborhood search*), kao i njihova hibridizacija. Na kraju se prikazuju ekspreminetalni rezultati na generisanim instancama i vrši njihova analiza.

II. Metoda promenljivih okolina

Osnovna ideja metode promenljivih okolina jeste sistematična promena okolina prilikom lokalne pretrage [8]. Deterministička promena okolina u okviru lokalne pretrage daje metod promenljivog spusta (engl. *variable neighborhood descent*), čiji su osnovni koraci:

- *Inicijalizacija.* Izbor skupa okolina $N_k, k = 1, ..., k_{max}$. Konstruisanje početnog rešenja x.
- Ponavljanje narednih koraka sve dok ima poboljšanja:
  1. Postaviti $k \leftarrow 1$;
  2. Ponavljati naredne korake sve dok je $k < k_{max}$:
     (a) *Istraživanje okoline.* Nađi najboljeg suseda x' rešenja x u okolini $N_k(x)$;
     (b) *Prihvatanje rešenja.* Ako je tako dobijeno rešenje x' bolje od x, postavi $x \leftarrow x'$; inače, postavi $k \leftarrow k + 1$;

Osnovna varijanta metode promenljivih okolina (engl. *basic variable neighborhood search*) uključuje stohastičku komponentu koja se naziva razmrdavanje (engl. *shaking*). Cilj ove komponente je da spreči da se pretraga zaglavi u nekom lokalnom optimumu. Osnovni koraci ove varijante su:

- *Inicijalizacija.* Izbor skupa okolina $N_k, k = 1, ..., k_{max}$, koji se koristi u fazi razmrdavanja. Konstruisanje početnog rešenja x. Izbor kriterijuma zaustavljanja.
- Ponavljanje narednih koraka sve dok se ne ispuni kriterijum zaustavljanja:

1. Postaviti $k \leftarrow 1$;
2. Ponavljati naredne korake sve dok je $k < k_{max}$:
   (a) *Razmrdavanje.* Generisanje slučajne tačke x' iz okoline $N_k(x)$;
   (b) *Lokalna pretraga.* Primeni neku metodu lokalne pretrage sa početnim rešenjem x', rezultat pretrage označi sa x'';
   (c) *Prihvatanje rešenja.* Ako je tako dobijeno rešenje x'' bolje od x, postavi $x \leftarrow x''$ i $k \leftarrow 1$; inače, postavi $k \leftarrow k + 1$;

Kada se u osnovnoj varijanti kao lokalna pretraga koristi metoda promenljivog spusta, dobija se opšta metoda promenljivih okolina (engl. *general variable neighborhood search*). Metoda promenljivog spusta se izvršava kao nezavisna procedura, tj. ima poseban skup okolina, a kao ulaz dobija početno rešenje.

I. Reprezentacija rešenja

Parcijalno rešenje r se predstavlja nizom N brojeva iz skupa $\{0,1,2\}$. Pozicije u nizu odgovaraju rednim brojevima lokacija, a N je ukupan broj lokacija. Broj 1 na poziciji i označava da je instaliran ruter na i-toj lokaciji, 2 da je instaliran prolaz, a 0 da nema instaliranih uređaja na toj lokaciji. Tako su određene promenljive odlučivanja z i w. Na osnovu opisane reprezentacije, funkcija cilja se izračunava jednostavno jednačinom 12.

$$f(x) = \sum_{i=0}^{N-1} cost(i),\ cost(i) = \begin{cases} c_i, & r[i] = 1 \\ c_i + p_i, & r[i] = 2 \\ 0, & r[i] = 0 \end{cases} \tag{12}$$

Na osnovu parcijalnog rešenja i instance moguće je konstruisati celo rešenje. Prvo se vrši pridruživanje klijenata lokacijama, tj. određivanje vrednosti promenljive x. Na osnovu ograničenja 2, 3, 6 i 10, klijent se pridružuje prvoj lokaciji sa instaliranim uređajem iz uređenog skupa lokacija koje ga pokrivaju, ako takva lokacija nije već popunila svoj pristupni kapacitet. Pri tome je moguće da ne postoji odgovarajuća lokacija kojoj dati klijent može da se pridruži, u tom slučaju se rešenje označava nedopustivim.

Kada je obezbeđena pokrivenost svih klijenata, prelazi se na ostvarivanje zahtevanog protoka kroz mrežu, tj. na određivanje vrednosti promenljivih y_{jl}, f_{jl}, f_{jN}. Na osnovu ograničenja 4, 5, 7, 8 i 9, problem možemo da svedemo na određivanje maksimalnog protoka kroz transportnu mrežu (engl. *maximum flow problem*). Za svaku lokaciju, na osnovu pridruženih klijenata, znamo ukupnu zahtevanu količinu protoka. Takve lokacije označavamo kao izvore (engl. *source*), dok lokacije na kojima su instalirani prolazi označavamo ponorima (engl. *sink*) i kod kojih posmatramo kapacitet veze ka osnovi mreže. Potrebno je utvrditi da li je moguće ostvariti zahtevani protok od klijenata do osnove mreže. Kako algoritmi za problem maksimalnog protoka rade sa mrežama sa jednim izvorom i jednim ponorom, dodatno transformišemo mrežu. Od svake lokacije se ka izvoru dodaje grana sa kapacitetom jednakim zahtevanom protoku te lokacije, slično se i od svakog prolaza dodaje grana ka ponoru sa kapacitetom jednakim kapacitetu veze prolaza ka osnovi mreže. Ako je maksimalni protok kroz takvu mrežu jednak ukupnom zahtevanom, rešenje je dopustivo. Pri tome se određuju vrednosti protoka na pojedinačnim vezama. Maksimalni protok se može odrediti u polinomijalnom vremenu nekim od poznatih algoritama, kao što je Ford-Fulkersonov algoritam. Treba napomenuti da takvi algoritmi obično rade sa celobrojnim protokom (odgovara ovom problemu jer se radi o digitalnim podacima), dok je u matematičkoj formulaciji problema dozvoljeno da protok uzima realne vrednosti (tako je omogućena efikasnija primena egzaktnih rešavača). Cilj određivanja protoka u ovom modelu je utvrđivanje dopustivosti rešenja, dok se za realno rutiranje saobraćaja kroz mrežu nakon instalacije koriste druge tehnike.

II. Okoline

Prvi korak u konstruisanju algoritma za predstavljeni problem jeste izbor okolina. Jedna grupa okolina se odnosi na operacije sa ruterima, a druga sa prolazima. Pored toga, okoline se mogu podeliti prema tome da li se koriste u fazi razmrdavanja ili fazi lokalne pretrage. Za fazu razmrdavanja se koriste sledeće okoline:

- *Ukloni ruter* (N_1): Susedno rešenje se dobija tako što se ukloni slučajno izabrani ruter. Ako se na taj način dobija skup nepokrivenih klijenata, slučajnim redosledom se dodaju ruteri na lokacije koje mogu da pokriju te klijente, sve dok se ne pokriju svi klijenti. Zatim, ako postoji neostvaren protok, na susedne lokacije se dodaju ruteri sve dok se zahtevani protok ne ostvari.
- *Premesti prolaz* (N_2): Susedno rešenje se dobija tako što se slučajno izabrani prolaz premesti na slučajno izabranu lokaciju.
- *Ukloni\premesti* (N_3): Ova okolina predstavlja kombinaciju prethodne dve. Susedno rešenje se dobija tako što se prvo primeni postupak opisan za okolinu N_1, a zatim na dobijeno rešenje postupak za okolinu N_2.

Okoline veličine k se dobijaju ponavljanjem prethodnih postupaka k puta. U okviru lokalne pretrage koriste se sledeće okoline:

- *Ukloni nepotrebni ruter* (N_4): Ukloni se ruter koji nije potreban.
- *Premesti ruter* (N_5): Ukloni se ruter sa jedne lokacije i premesti na novu lokaciju gde je cena instalacije rutera niža. Kada se ukloni ruter sa originalne pozicije dobija se skup nepokrivenih klijenata. Za novu lokaciju rutera razmatraju se samo lokacije koje pokrivaju bar jednog klijenta tog skupa, a ako je takav skup prazan, samo susedne lokacije.
- *Postavi 1 ukloni 2* (N_6): Postavlja se novi ruter na neku lokaciju, zatim se uklanjaju dva postojeća rutera. Razmatraju se samo lokacije koje pokrivaju bar jednog klijenta iz skupa klijenata koje pokriva novi ruter ili susedne lokacije ako je takav skup prazan.
- *Ukloni 1 postavi 2* (N_7): Ukloni se jedan ruter, a zatim se postave dva čiji je zbir cena instalacije manji od prvog. Kada se ukloni ruter sa originalne pozicije dobija se skup nepokrivenih klijenata. Za lokacije dva nova rutera razmatraju se samo lokacije koje pokrivaju bar jednog klijenta tog skupa, a ako je takav skup prazan, samo susedne lokacije.
- *Ukloni nepotrebni prolaz* (N_8): Ukloni se prolaz koji nije potreban.
- *Premesti prolaz* (N_9): Postojeći prolaz na nekoj lokaciji se premešta na susednu lokaciju, ako se pri tome cena rešenja smanjuje. Moguće je da se prolaz premesti na lokaciju na kojoj već postoji ruter ili na praznu lokaciju. Pri tome se može ukloniti i ruter sa originalne pozicije.

Sve gore navedene okoline sadrže samo dopustiva rešenja, pri generisanju susednog rešenja proverava se pokrivenost klijenata i ostvareni protok, ako rešenje nije dopustivo traži se novo. Lokacije su susedne ako instanca sadrži vezu između njih.

III. Prilagođena opšta metoda promenljivih okolina

Početno rešenje se konstruiše tako što se prvo na sve lokacije postave ruteri, a zatim se prolazi postavljaju pohlepnom heuristikom. U svakom koraku se postavlja prolaz sa minimalnim odnosom cene i količine novog protoka, sve dok se ne ostvari zahtevani protok kroz mrežu. U okviru metode promenljivog spusta, okoline se istražuju sledećim redosledom: $N_4, N_8, N_5, N_9, N_6, N_7$. Razmrdavanje se vrši sledećim redosledom: N_1, N_2,

N_3. Pri tome su okoline N_1 i N_2 veličine 1, a N_3 je veličine od 1 do $k_{max} - 2$. Ovaj algoritam je označen sa VNS1.

Prilikom istraživanja okolina, često proveravanje ostvarenog protoka kroz mrežu je vremenski zahtevno, pogotovo ako je mreža gusta. Kako bi algoritam bio efikasniji moguće je rešavanje podeliti u dve faze. U prvoj fazi se određuje optimalno postavljanje rutera uz ograničenje pokrivenosti klijenata. U početnom rešenju su na svim pozicijama postavljeni ruteri, metoda promenljivih okolina za razmrdavanje koristi samo okolinu N_1 veličine od 1 do k_{max}, a u okviru lokalne pretrage se koriste okoline N_4, N_5, N_6 i N_7. Ovaj algoritam je označen sa VNS2. Zatim se pohlepnim algoritmom takvom rešenju dodaju prolazi i ruteri sve dok rešenje ne postane dopustivo u odnosu na ograničenje protoka. U svakom koraku se prvo dodaje uređaj čiji je odnos cene i količine novog protoka minimalan. Tako dobijeno rešenje se koristi kao početno rešenje za algoritam VNS1, tj. drugu fazu kompletnog algoritma koji je označen sa VNS.

Prethodno opisani algoritmi imaju sledeće zajedničke karakteristike. Kriterijum zaustavljanja je određen kombinacijom maksimalnog broja iteracija I_{max} i maksimalnog broja uzastopnih iteracija bez poboljšanja rešenja S_{max}. U okviru lokalne pretrage, istraživanje okoline se vrši metodom prvog poboljšanja (engl. *first improvement*) i vrši se slučajnim redosledom [9]. Rešenje dobijeno lokalnom pretragom se uvek prihvata ako je bolje od trenutno najboljeg, a sa verovatnoćom p se prihvata ako ima istu vrednost funkcije cilja, a različit kod , uz ograničen broj uzastopnih takvih prihvatanja na c_{max} [10].

III. Genetski algoritam

Osnovna ideja ove metaheuristike jeste simuliranje procesa prirodne evolucije. Tokom vremena, prirodne populacije evoluiraju i prilagođavaju se okruženju. Bolje prilagođene jedinke imaju veću šansu da prežive i učestvuju u razmnožavanju, a time i da prenesu svoj genetski materijal u narednu generaciju. Tako slabije jedinke i njihov genetski materijal postepeno nestaju iz populacije.

Genetski algoritam polazi od inicijalne populacije rešenja (jedinki), a zatim iterativno primenjuje genetske operatore na jedinke populacije. Prilagođenost (engl. *fitness function*) jedinke se računa na osnovu funkcije cilja. Jedinke izabrane na osnovu prilagođenosti se ukrštaju (engl. *crossover*) i stvaraju nove jedinke, koje imaju karakteristike oba roditelje. Očekuje se da se ukrštanjem dve kvalitetne jedinke nekad može dobiti još bolja jedinka. Dodatno, vrši se mutacija nekih gena jedinki, kako bi se očuvala raznovrsnost genetskog materijala. Tako dobijene jedinke zamenjuju celu prethodnu populaciju ili njen manje prilagođeni deo [11]. Osnovni koraci su:

- Generisanje inicijalne populacije
- Ponavljati naredne korake dok se ne ispuni kriterijum zaustavljanja
    1. Izračunati prilagođenost svake jedinke
    2. Selekcija
    3. Ukrštanje
    4. Mutacija

I. Prilagođeni genetski algoritam

Reprezentacija rešenja je ista kao kod metode promenljivih okolina. Početna populacija se generiše slučajno i sadrži P_{size} jedinki. Način generisanja je određen sa dva parametra, p_{router} i $p_{gateway}$. Prvi označava verovatnoću da se na nekoj poziciji postavi ruter, a drugi da se postavi prolaz. Moguće je da neka rešenja ne budu dopustiva, jer nisu svi klijenti pokriveni. Takva rešenja se popravljaju pohlepnim algoritmom. Algoritam u svakom koraku postavlja ruter na poziciju koja ima minimalan odnos cene instalacije rutera i broja novih pokrivenih klijenata. [11]. Na kraju se još jednom prolazi kroz rešenje i uklanjaju se

nepotrebni ruteri, ali kako se tako može ukloniti ruter potreban za protok, ovaj korak se vrši sa određenom verovatnoćom p_{remove}. Rešenje i dalje može biti nedopustivo zbog neostvarenog protoka, u ovom slučaju, količina neostvarenog protoka se dodaje kao kazna (engl. *penalty function*) [12] funkciji cilja, na osnovu formule 13, gde je $F(x)$ nova funkcija cilja, $f(x)$ stara funkcija cilja, $flow(x)$ količina neostvarenog protoka, a t parametar koji određuje jačinu kazne.

$$F(x) = f(x) + t \cdot flow(x) \tag{13}$$

Kriterijum zaustavljanja je određen kombinacijom maksimalnog broja generacija I_{max} i maksimalnog broja uzastopnih generacija bez poboljšanja rešenja S_{max}. Algoritam koristi sledeće genetske operatore:

- *Selekcija.* Koristi se turnirska selekcija (engl. *tournament selection*). Iz populacije se na slučajan način bira T_{size} jedinki, zatim se od izabranih se uzima najbolja. Tako se dobija jedan novi roditelj, a postupak se ponavlja onoliko puta koliko je roditelja potrebno.
- *Ukrštanje.* Dva roditelja se ukrštaju jednopozicionim ukrštanjem (engl. *one-point crossover*) i daju dve nove jedinke. Na slučajan način se bira jedna tačka ukrštanja. Prvo dete uzima deo rešenja do tačke ukrštanja od prvog roditelja, a drugi deo od drugog roditelja, drugo dete obrnuto. Ukrštanje se vrši sa verovatnoćom $p_{crossover}$, dok sa verovatnoćom $1 - p_{crossover}$ sami roditelji idu u narednu fazu.
- *Mutacija.* Do mutacije nekog gena dolazi sa verovatnoćom p_{mutate}. Mutacija zavisi od vrednosti gena. Na praznu lokaciju se postavlja ruter. Ako je na poziciji bio ruter, sa verovatnoćom m_{router} se uklanja, a sa verovatnoćom $1 - m_{router}$ se postavlja prolaz, a ako je na poziciji bio prolaz, sa verovatnoćom $m_{gateway}$ se premešta na drugu slučajno izabranu poziciju, a sa verovatnoćom $1 - m_{gateway}$ se uklanja.

Prethodno opisani operatori ne čuvaju dopustivost rešenja, a taj problem se rešava na isti način kao i kod generisanja inicijalne populacije. Kako bi se najbolje jedinke sačuvale za sledeću generaciju uvodi se elitizam. E_{count} najboljih jedinki se prenosi u narednu generaciju bez promena, takve jedinke se nazivaju elitnim. Konvergencijom algoritma može doći do smanjivanja raznovrsnosti genetskog materijala populacije. Može se desiti da neke pozicije gena jedinki imaju iste vrednosti kod velikog dela populacije, takve pozicije se nazivaju zaleđenim (engl. *frozen bits*) [13]. Zato se uvodi nova verovatnoća mutacije p_{frozen} za ovakve gene, uz parametar $f_{threshold}$ koji označava koliko procentualno jedinki populacije mora da ima istu vrednost pozicije kako bi ona bila označena zaleđenom. Pored toga, duplikati jedinki se uklanjaju iz populacije.

IV. Hibridizacija

Jedan od načina da se izvrši hibridizacija dve opisane metaheuristike jeste da se rešenja genetskog algoritma iskoriste kao početna rešenja metode promenljivih okolina. Na kraju izvršavanja genetskog algoritma određeni broj jedinki poslednje populacije se poboljšava. Kako izvršavanje ne bi postalo previše zahtevno, poboljšavaju se samo dve jedinke. Prva je najbolja jedinka populacije, a druga se bira iz prvih 20 jedinki, kao ona jedinka koja je na najvećem rastojanju od prve. Rastojanje se računa kao broj pozicija na kojima se vrednosti rešenja razlikuju. Pre pokretanja metode promenljivih okolina, prolazi se uklanjaju iz rešenja. Kako se na taj način ne bi izgubilo najbolje rešenje genetskog algoritma, ono se prvo sačuva. Kao rezultat se vraća najbolje od ova tri rešenja.

V. Eksperimentalni rezultati

Opisane metaheuristike su implementirane u programskom jeziku *C++*. Za problem određivanja maksimalnog protoka korišćena je *Boost* biblioteka za rad sa grafovima i Bojkov-Kolmogorov algoritam [14, 15]. Kao egzaktni rešavač korišćen je *IBM ILOG CPLEX Teaching Edition 12.1*, čije je vreme izvršavanja ograničeno na 4 sata. Instance su rešavane na računaru sa procesorom AMD A6 2.70 GHz i 8 GB RAM memorije.

Za svaku instancu je prikazano rešenje egzaktnog rešavača, sa zvezdicom su označena rešenja za koje nije dokazana optimalnost posle isteka vremenskog ograničenja, dok je sa crticom označeno da rešavač nije uspeo da nađe rešenje usled nedostatka memorije. Svaka metaheuristika je pokretana 10 puta za instance malih i srednjih dimenzija, a 5 puta za instance velikih dimenzija. Na osnovu tih pokretanja izračunate su sledeće vrednosti: najbolje rešenje *best*, prosečno ukupno vreme izvršavanja t_{tot}, prosečno početno vreme t_{best}, prosečno procentualno odstupanje od najboljeg rešenja *agap* i standardna devijacija tog odstupanja $agap_\sigma$. Dodatno, za genetski algoritam je naveden i prosečan broj generacija gen_{avg}. Rešenje *best* je podebljano ako je bolje od rešenja dobijenog egzaktnim rešavačem.

I. Instance

Instance problema su generisane po uzoru na situacije iz prakse [1]. Kreiran je i generator instanci u programskom jeziku *C#*. Aplikacija omogućava zadavanje različitih parametara na osnovu kojih se generišu instance, kao i grafički prikaz generisanih instanci i rešenja problema. Parametri za generisanje instanci su dati tabelom 2. Vrednosti parametara su izražene u proizvoljnim jedinicama. Na primer za parametre a, d i s mogu se uzeti metri, a za t, c_1, c_2, c_3 Mbps. Vrednost funkcije cilja može se računati u stotinama dolara.

Tabela 2: *Opis parametara za generisanje instanci*

N	Broj kandidatskih lokacija
M	Broj klijenata
a	Dužina stranice kvadrata na kojem će biti raspoređene kandidatske lokacije i klijenti
d	Domet veze između dve lokacije
s	Domet pristupne veze lokacija
r	Odnos između cene instaliranja rutera i prolaza
t	Saobraćaj koji zahteva svaki klijent
c_1	Kapacitet pristupne veze svake lokacije
c_2	Kapacitet veze između svake dve lokacije
c_3	Kapacitet veze između svake lokacije i osnove.

Prvo se generiše N lokacija. Za svaku koordinatu se uzima slučajan ceo broj iz intervala $[0, a]$. Klijenti se postavljaju tako da instanca bude dopustiva. Za svakog klijenta prvo se na slučajan način bira neka lokacija, zatim se klijent na slučajan način postavlja u domet te lokacije, tj. u krug prečnika s sa centrom u toj lokaciji. Tako je svaki klijent pokriven bar jednom lokacijom. Za svakog klijenta, nalazimo lokacije koje su na rastojanju manjem od s i sortiramo ih neopadajuće po tom rastojanju (kod realnih instanci, sortiranje bi se vršilo po jačini signala). Dalje, za svake dve lokacije koje su na rastojanju manjem od d pravimo jednu vezu. Cene instalacije rutera i prolaza se lako određuju na osnovu parametra r.

Prethodno opisanim načinom generisana je prva grupa od ukupno 60 instanci, podeljenih u tri podgrupe od po 20 instanci. Podgrupe su formirane prema veličini instanci, redom male, srednje i velike. Pri generisanju instanci menjani su parametri N, M, a, r, t. Parametri d, s, c_1, c_2, c_3 su fiksirani za sve instance i uzimaju vrednosti redom 250, 100, 54, 54, 128. Ovako generisane instance imaju iste cene uređaja po svim lokacijama (engl. *unicost*), jedino se razlikuje odnos cena rutera i prolaza.

Druga grupa instanci je genirasana na isti način, ali sa manje fiksiranih parametara. Instance iz ove grupe imaju uniformnu raspodelu cena instalacije uređaja po lokacijama, za rutere iz intervala [0.1, 5], a za prolaze iz [7, 11], sa korakom 0.1. Pored toga, ima i uniformnu raspodelu vrednosti parametara t, c_2, c_3 iz skupova vrednosti redom {1, 2, 3}, {18, 36, 54, 72, 90}, {32, 64, 96, 128, 160}.

II. Analiza rezultata

Prvo se analiziraju rezultati implementiranih metaheuristika na prvoj grupi instanci. Vrednosti parametara metode promenljivih okolina date su u tabeli 3, a rezultati su prikazani u tabelama 5, 6 i 7. Kod ovakvih instanci, kada su ruteri postavljeni i svi klijenti pokriveni, postavljanje uređaja za ostvarivanje protoka je relativno jednostavno, stoga se parametrima pojačava prva faza algoritma, dok se druga skraćuje. Na instancama malih i srednjih dimenzija, algoritam pronalazi optimalno rešenje na svim instancama u svih 10 pokretanja. Kod skoro svih instanci srednjih dimenzija vreme izvršavanja je kraće nego kod CPLEX-a. Za instance velikih dimenzija, algoritam bar jednom pronalazi rešenje jednako ili bolje od rešenja CPLEX-a. Pri tome vreme izvršavanja ne prelazi 15 minuta, a vrednost $agap$ je uvek manja od 1%, dok je $agap_\sigma$ uvek manja od 0.5.

Vrednosti nekih parametara genetskog algoritma su date tabelom 4, a rezultati su prikazani u tabelama 8, 9 i 10. Različite vrednosti parametra I_{max} su postavljene za male, srednje i velike instance, redom 200, 500, 2000. Isto i za parametar S_{max}, redom 30, 100, 250. Algoritam pronalazi optimalna rešenja kod svih instanci malih dimenzija, ali rezultati nisu stabilni kao kod VNS-a. Kod 4 instance srednjih dimenzija, ne pronalazi se optimalno rešenje. Mogući uzrok tome je povećan zahtevani protok kod tih instanci, što daje veću verovatnoću generisanja nedopustivih instanci, tj. instanci kod kojih zahtevani protok nije ostvaren. Rezultati na instancama velikih dimenzija su lošiji od rezultata VNS-a, a kod tri instance dobijeni su rezultati bolji od CPLEX-a.

Hibridna metaheuristika ima za cilj poboljšanje rešenja VNS-a, stoga je testirana samo na instancama velikih dimenzija. Parametri pojedinačnih metoda hibridnog algoritma su isti kao prikazani u tabelama 3 i 4, s tim što je za GA parametar I_{max} postavljen na 500, a S_{max} na 50. Rezultati su prikazani u tabeli 11. Na 6 instanci su postignuti bolji rezultati u odnosu na VNS, a na dve instance lošiji. Cena ovog poboljšanja jeste duže vreme izvršavanja, koje sada ide i do 35 minuta.

Instance iz druge grupe su generisane sa više slučajnosti i pokazale su se težim za rešavanje. Za ove instance, parametri metode promenljivh okolina prikazani su u tabeli 3, a rezultati u tabeli 12. Kod ovakvih instanci potrebno je pojačati drugu fazu algoritma, što dovodi do dužeg vremena izvršavanja. Poređenjem vremena t_{tot} i t_{best}, ispostavlja se da je parametar S_{max} moguće postaviti na manju vrednost. U nekim slučajevima početno rešenje, dobijeno u prvoj fazi, predstavlja lokalni optimum iz kojeg algoritam druge faze ne uspeva da izađe. To može biti uzrok lošijim rezultatima u odnosu na prvu grupu instanci. Od prvih 5 instanci, algoritam ne uspeva da pronađe optimalno rešenje za dve instance, iako su one malih dimenzija. Kod drugih 5 većih instanci, algoritam za samo jednu instancu daje isto rešenje kao CPLEX, a za ostale približno rešenje. Mogući uzrok ovakvom ponašanju jeste razmrdavanje u okolini N_2, ograničeno samo na dopustivi deo okoline. Jedno rešenje bi bilo razmrdavanje u celoj okolini uz popravljanje rešenja. Međutim, prethodno opisani pohlepni algoritam je neefikasan za popravljanje pri svakom razmrdavanju.

Parametri genetskog algoritma za ovu grupu instanci su isti kao u tabeli 4, dok su I_{max} i S_{max} postavljeni redom na 2000 i 200. Rezulati, prikazani u tabeli 13, su na većini instanci lošiji nego kod VNS-a. Međutim, za instancu 3, GA postiže optimalno rešenje, za razliku od VNS-a. Mogući razlog je to što genetski algoritam dopušta i pretragu nedopustivog dela prostora rešenja, jer se jedinke sa neostvarenim protokom ne odbacuju.

Hibridna metaheuristika za ove instance ima iste vrednosti parametara kao i pojedinačne metode, a za GA parametri I_{max} i S_{max} su postavljeni redom na 1000 i 50. Rezultati su prikazani u tabeli 14. Hibridni algoritam je postigao jednaka ili bolja rešenja od pojedinačnih metaheuristika na svim instancama ove grupe.

VI. Zaključak

Na osnovu prikazanih rezultata, dolazi se do zaključka da su implementirane metode pogodne za rešavanje problema optimalnog planiranja bežičnih meš mreža. Za instance koje nisu rešene egzaktnim rešavačem, pronađena su rešenja u razumnom vremenu. Neka rešenja za koja nije dokazana optimalnost su poboljšana. Metoda promenljivih okolina se pokazala kao bolji način rešavanja u odnosu na genetski algoritam, dok su

Tabela 3: *Vrednosti parametara metode promenljivih okolina*

Parametar	male		srednje i velike		druga grupa	
	VNS2	VNS1	VNS2	VNS1	VNS2	VNS1
I_{max}	250	100	250	100	100	250
S_{max}	15	5	30	15	30	50
k_{max}	5	5	7	5	5	5
p	0.6	0.4	0.6	0. 4	0.6	0.6
c_{max}	10	5	10	5	10	5

Tabela 4: *Vrednosti parametara genetskog algoritma. N je broj kandidatskih lokacija instance.*

Parametar	Vrednost	Parametar	Vrednost
P_{size}	100	p_{frozen}	$2/N$
T_{size}	3	$f_{threshold}$	0.9
$p_{crossover}$	0.8	p_{remove}	0.5
p_{mutate}	$1/N$	E_{count}	12
m_{router}	0.8	p_{router}	0.3
$m_{gateway}$	0.8	$p_{gateway}$	0.1
t	10		

neka rešenja dodatno poboljšana hibridizacijom ove dve metode. Metode su dale bolje rezultate na instancama iz prve grupe. Rezultati se mogu dalje unaprediti dodatnim podešavanjem parametara za genetski agloritam i poboljšanjem faze razmrdavanja metode promenljivih okolina.

Bibliografija

[1] Amaldi, E., Capone, A., Cesana, M., Filippini, I. and Malucelli, F., 2008. Optimization models and methods for planning wireless mesh networks. *Computer Networks*, 52(11), pp.2159-2171.

[2] Akyildiz, I. and Wang, X., 2009. *Wireless mesh networks* (Vol. 3). John Wiley & Sons.

[3] Xhafa, F., Sánchez, C., Barolli, A. and Takizawa, M., 2015. Solving mesh router nodes placement problem in Wireless Mesh Networks by Tabu Search algorithm. *Journal of Computer and System Sciences*, 81(8), pp.1417-1428

[4] Sakamoto, S., Kulla, E., Oda, T., Ikeda, M., Barolli, L. and Xhafa, F., 2014. Performance evaluation considering iterations per phase and SA temperature in WMN-SA system. *Mobile Information Systems*, 10(3), pp.321-330.

[5] Xhafa, F., Sánchez, C. and Barolli, L., 2010, April. Genetic algorithms for efficient placement of router nodes in wireless mesh networks. In *2010 24th IEEE International Conference on Advanced Information Networking and Applications* (pp. 465-472). IEEE.

[6] Nawaf, L., Mumford, C. and Allen, S., 2015, September. Optimizing the Placement of ITAPs in Wireless Mesh Networks by Implementing HC and SA Algorithms. In *International Conference on Ad Hoc Networks* (pp. 29-41). Springer International Publishing.

[7] Benyamina, D., Hafid, A., Hallam, N., Gendreau, M. and Maureira, J.C., 2012. A hybrid nature-inspired optimizer for wireless mesh networks design. *Computer Communications*, 35(10), pp.1231-1246.

Tabela 5: *Rezultati metode promenljivih okolina na instancama malih dimenzija*

Instanca	N	M	CPLEX		VNS				
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	$t_{best}(s)$	$agap(\%)$	$agap_{\sigma}$
small1.txt	20	50	31.000	0.044	opt	0.071	0.028	0.000	0.000
small2.txt	40	100	50.000	0.071	opt	0.319	0.210	0.000	0.000
small3.txt	60	150	65.000	0.390	opt	0.863	0.574	0.000	0.000
small4.txt	80	180	89.000	2.887	opt	1.021	0.773	0.000	0.000
small5.txt	100	250	99.000	1.933	opt	1.843	1.452	0.000	0.000
small6.txt	20	50	29.000	0.053	opt	0.139	0.091	0.000	0.000
small7.txt	20	50	38.000	0.109	opt	0.139	0.091	0.000	0.000
small8.txt	20	50	47.000	0.112	opt	0.153	0.099	0.000	0.000
small9.txt	20	50	56.000	0.141	opt	0.143	0.091	0.000	0.000
small10.txt	20	50	20.000	0.038	opt	0.127	0.089	0.000	0.000
small11.txt	40	100	49.000	0.071	opt	0.370	0.264	0.000	0.000
small12.txt	40	100	51.000	0.095	opt	0.247	0.171	0.000	0.000
small13.txt	40	100	47.000	0.088	opt	0.569	0.478	0.000	0.000
small14.txt	40	100	41.000	2.358	opt	0.903	0.825	0.000	0.000
small15.txt	40	100	38.000	6.263	opt	0.830	0.760	0.000	0.000
small16.txt	60	150	68.000	1.585	opt	0.589	0.450	0.000	0.000
small17.txt	60	150	44.000	0.421	opt	0.529	0.389	0.000	0.000
small18.txt	60	150	36.000	0.247	opt	0.511	0.377	0.000	0.000
small19.txt	60	150	33.333	0.278	opt	0.583	0.440	0.000	0.000
small20.txt	60	150	32.400	0.194	opt	0.615	0.422	0.000	0.000

[8] Hansen, P. and Mladenović, N., 2001. Variable neighborhood search: Principles and applications. *European journal of operational research*, 130(3), pp.449-467.

[9] Hoos, H.H. and Stützle, T., 2004. *Stochastic local search: Foundations & applications*. Elsevier.

[10] Dražić, Z., 2012. Variable Neighborhood Search for the File Transfer Scheduling Problem. *Serdica Journal of Computing*, 6(3), pp.333p-348p.

[11] Beasley, J.E. and Chu, P.C., 1996. A genetic algorithm for the set covering problem. *European Journal of Operational Research*, 94(2), pp.392-404.

[12] Yeniay, Ö., 2005. Penalty function methods for constrained optimization with genetic algorithms. *Mathematical and Computational Applications*, 10(1), pp.45-56.

[13] Stanimirović, Z., 2012. A genetic algorithm approach for the capacitated single allocation p-hub median problem. *Computing and Informatics*, 29(1), pp.117-132.

[14] Boost.org. (2016). *Boost C++ Libraries*. [online] Available at: http://www.boost.org/ [Accessed 24 Jun. 2016].

[15] Boost.org. (2016). *Boost Graph Library: Boykov-Kolmogorov Maximum Flow - 1.60.0.* [online] Available at: http://www.boost.org/doc/libs/1_60_0/libs/graph/doc/boykov_kolmogorov_max_flow.html [Accessed 24 Jun. 2016].

Tabela 6: *Rezultati metode promenljivih okolina na instancama srednjih dimenzija*

Instanca	N	M	CPLEX		VNS				
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	$t_{best}(s)$	$agap(\%)$	$agap_\sigma$
medium1.txt	150	400	154.000	24.322	opt	5.965	5.279	0.000	0.000
medium2.txt	200	500	192.000	39.584	opt	8.625	7.473	0.000	0.000
medium3.txt	250	600	236.000	169.704	opt	10.505	8.742	0.000	0.000
medium4.txt	300	700	270.000	174.961	opt	17.369	15.375	0.000	0.000
medium5.txt	350	900	328.000	243.509	opt	22.588	19.594	0.000	0.000
medium6.txt	250	600	143.000	457.158	opt	10.675	10.034	0.000	0.000
medium7.txt	250	600	233.000	74.857	opt	11.876	10.572	0.000	0.000
medium8.txt	250	600	359.000	147.344	opt	14.839	11.832	0.000	0.000
medium9.txt	250	600	485.000	62.819	opt	15.390	11.849	0.000	0.000
medium10.txt	250	600	611.000	91.045	opt	19.125	14.307	0.000	0.000
medium11.txt	150	400	150.000	37.116	opt	5.917	5.319	0.000	0.000
medium12.txt	150	400	143.000	74.970	opt	6.497	5.936	0.000	0.000
medium13.txt	150	400	143.000	114.607	opt	10.925	10.248	0.000	0.000
medium14.txt	350	900	345.000	408.515	opt	22.830	19.632	0.000	0.000
medium15.txt	350	900	382.000	120.088	opt	17.156	12.863	0.000	0.000
medium16.txt	300	700	270.000	142.905	opt	15.258	13.249	0.000	0.000
medium17.txt	300	700	168.000	143.992	opt	14.595	12.600	0.000	0.000
medium18.txt	300	700	134.000	9.182	opt	14.462	12.585	0.000	0.000
medium19.txt	300	700	121.250	7.638	opt	15.130	13.153	0.000	0.000
medium20.txt	300	700	118.700	11.352	opt	14.363	12.253	0.000	0.000

Tabela 7: *Rezultati metode promenljivih okolina na instancama velikih dimenzija*

Instanca	N	M	CPLEX		VNS				
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	$t_{best}(s)$	$agap(\%)$	$agap_\sigma$
large1.txt	500	1000	359.000	6012.964	opt	94.530	87.781	0.000	0.000
large2.txt	600	1400	465.000	9952.312	opt	226.452	215.104	0.086	0.105
large3.txt	800	2000	625.000*	-	625.000	454.991	433.618	0.192	0.120
large4.txt	900	2300	-	-	704.000	639.130	608.615	0.114	0.057
large5.txt	1000	2500	-	-	771.000	700.594	665.905	0.130	0.116
large6.txt	1000	2500	-	-	787.000	542.581	510.255	0.280	0.203
large7.txt	1000	2500	-	-	806.000	563.140	527.070	0.149	0.093
large8.txt	1000	2500	-	-	824.000	501.352	465.740	0.073	0.059
large9.txt	900	2300	-	-	236.500	623.553	597.078	0.761	0.493
large10.txt	900	2300	-	-	278.000	650.314	622.114	0.576	0.288
large11.txt	900	2300	-	-	494.000	537.452	506.680	0.324	0.243
large12.txt	700	1600	501.000*	-	**500.000**	281.666	269.374	0.280	0.204
large13.txt	700	1600	704.000*	-	**506.000**	249.410	237.473	0.119	0.097
large14.txt	700	1600	513.000*	-	513.000	337.730	325.550	0.039	0.078
large15.txt	700	1600	518.000*	-	518.000	237.257	220.979	0.039	0.077
large16.txt	800	2000	627.000*	-	**624.000**	407.723	386.494	0.096	0.128
large17.txt	800	2000	951.000*	-	**768.000**	370.840	345.131	0.052	0.104
large18.txt	800	2000	961.000*	-	**915.000**	403.681	370.718	0.087	0.082
large19.txt	800	2000	1051.000*	-	**1049.000**	478.239	437.208	0.095	0.060
large20.txt	800	2000	1329.000*	-	**1328.000**	434.526	380.457	0.286	0.324

Tabela 8: *Rezultati genetskog algoritma na instancama malih dimenzija*

Instanca	N	M	CPLEX		GA					
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	$t_{best}(s)$	gen_{avg}	$agap(\%)$	$agap_{\sigma}$
small1.txt	20	50	31.000	0.044	opt	1.4	0.242	10.1	0	0
small2.txt	40	100	50.000	0.071	opt	4.78	0.686	21.2	0	0
small3.txt	60	150	65.000	0.390	opt	8.39	2.74	27	1.23	3.69
small4.txt	80	180	89.000	2.887	opt	12.7	4.26	27.3	0.112	0.337
small5.txt	100	250	99.000	1.933	opt	17.1	7.14	31.2	0.606	0.67
small6.txt	20	50	29.000	0.053	opt	2.13	0.252	20.6	0	0
small7.txt	20	50	38.000	0.109	opt	2.25	0.414	22.2	0	0
small8.txt	20	50	47.000	0.112	opt	2.18	0.338	21.4	0.213	0.638
small9.txt	20	50	56.000	0.141	opt	0.587	0.13	23.8	0.536	0.818
small10.txt	20	50	20.000	0.038	opt	0.505	0.0512	20.6	0	0
small11.txt	40	100	49.000	0.071	opt	0.981	0.137	21.3	0	0
small12.txt	40	100	51.000	0.095	opt	1.13	0.326	26.2	0	0
small13.txt	40	100	47.000	0.088	opt	0.999	0.163	21.9	0	0
small14.txt	40	100	41.000	2.358	opt	1.17	0.338	26	0	0
small15.txt	40	100	38.000	6.263	opt	1.39	0.532	30.1	0.263	0.789
small16.txt	60	150	68.000	1.585	opt	1.85	0.631	28.2	0.588	0.72
small17.txt	60	150	44.000	0.421	opt	1.69	0.498	26.1	0.909	1.11
small18.txt	60	150	36.000	0.247	opt	1.76	0.599	28.1	0.556	1.11
small19.txt	60	150	33.333	0.278	opt	1.79	0.641	28.9	0.3	0.9
small20.txt	60	150	32.400	0.194	opt	1.76	0.598	28.1	0.617	1.23

Tabela 9: *Rezultati genetskog algoritma na instancama srednjih dimenzija*

Instanca	N	M	CPLEX		GA					
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	$t_{best}(s)$	gen_{avg}	$agap(\%)$	$agap_{\sigma}$
medium1.txt	150	400	154.000	24.322	opt	24.702	10.050	164.500	0.195	0.298
medium2.txt	200	500	192.000	39.584	opt	33.281	14.464	173.500	0.573	0.491
medium3.txt	250	600	236.000	169.704	opt	45.175	22.212	192.500	0.297	0.271
medium4.txt	300	700	270.000	174.961	271.000	74.833	47.172	262.700	0.480	0.406
medium5.txt	350	900	328.000	243.509	opt	81.509	47.700	236.800	0.183	0.149
medium6.txt	250	600	143.000	457.158	opt	48.444	24.320	198.000	0.629	0.660
medium7.txt	250	600	233.000	74.857	opt	51.279	27.815	214.100	0.644	0.346
medium8.txt	250	600	359.000	147.344	360.000	45.805	22.013	188.700	0.472	0.374
medium9.txt	250	600	485.000	62.819	486.000	65.757	42.048	273.900	0.453	0.288
medium10.txt	250	600	611.000	91.045	613.000	71.926	47.964	294.500	0.522	0.290
medium11.txt	150	400	150.000	37.116	opt	23.923	9.020	157.800	0.933	0.611
medium12.txt	150	400	143.000	74.970	opt	26.877	12.199	175.100	0.559	0.685
medium13.txt	150	400	143.000	114.607	opt	25.592	10.509	164.800	0.839	0.523
medium14.txt	350	900	345.000	408.515	opt	94.244	59.137	258.000	0.432	0.503
medium15.txt	350	900	382.000	120.088	opt	70.653	35.734	197.900	0.445	0.236
medium16.txt	300	700	270.000	142.905	opt	66.424	37.290	222.100	0.296	0.277
medium17.txt	300	700	168.000	143.992	opt	69.023	38.565	221.900	0.655	0.494
medium18.txt	300	700	134.000	9.182	opt	60.087	29.925	195.900	1.343	0.870
medium19.txt	300	700	121.250	7.638	opt	61.572	31.370	197.900	0.825	0.738
medium20.txt	300	700	118.700	11.352	opt	70.318	39.171	226.200	0.758	0.454

Tabela 10: *Rezultati genetskog algoritma na instancama velikih dimenzija*

Instanca	N	M	CPLEX		GA					
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	$t_{best}(s)$	gen_{avg}	$agap(\%)$	$agap_{\sigma}$
large1.txt	500	1000	359.000	6012.964	360.000	382.326	263.695	788.300	0.611	0.461
large2.txt	600	1400	465.000	9952.312	469.000	510.028	346.417	763.000	0.832	0.375
large3.txt	800	2000	625.000*	-	632.000	892.636	655.803	935.600	0.538	0.348
large4.txt	900	2300	-	-	712.000	1138.423	861.208	1013.500	0.801	0.491
large5.txt	1000	2500	-	-	782.000	1550.538	1241.743	1242.000	0.435	0.304
large6.txt	1000	2500	-	-	799.000	1175.852	879.573	978.300	0.526	0.284
large7.txt	1000	2500	-	-	812.000	1417.300	1116.767	1165.400	0.936	0.474
large8.txt	1000	2500	-	-	831.000	1187.710	890.574	985.800	0.710	0.435
large9.txt	900	2300	-	-	245.500	974.505	701.623	883.800	2.933	1.489
large10.txt	900	2300	-	-	290.000	1017.717	749.269	934.600	1.069	0.823
large11.txt	900	2300	-	-	505.000	1067.584	802.770	998.300	0.871	0.640
large12.txt	700	1600	501.000*	-	509.000	898.144	687.588	1083.800	0.511	0.423
large13.txt	700	1600	704.000*	-	**511.000**	691.615	482.882	814.400	0.626	0.624
large14.txt	700	1600	513.000*	-	522.000	708.980	500.936	843.600	0.153	0.307
large15.txt	700	1600	518.000*	-	524.000	718.174	512.804	876.600	0.382	0.209
large16.txt	800	2000	627.000*	-	629.000	998.311	749.889	999.200	0.636	0.389
large17.txt	800	2000	951.000*	-	**778.000**	948.458	709.640	965.800	0.463	0.450
large18.txt	800	2000	961.000*	-	**928.000**	949.716	707.929	950.600	0.129	0.081
large19.txt	800	2000	1051.000*	-	1064.000	1052.618	804.030	1050.200	0.244	0.401
large20.txt	800	2000	1329.000*	-	1346.000	1218.922	988.261	1284.200	0.282	0.202

Tabela 11: *Rezultati hibridne metaheuristike na instancama velikih dimenzija*

Instanca	N	M	CPLEX		GA-VNS				
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	gen_{avg}	$agap(\%)$	$agap_{\sigma}$
large1.txt	500	1000	359.000	6012.964	opt	310.030	164.600	0.000	0.000
large2.txt	600	1400	465.000	9952.312	opt	670.423	217.800	0.043	0.086
large3.txt	800	2000	625.000*	-	625.000	1222.939	259.400	0.224	0.128
large4.txt	900	2300	-	-	704.000	1599.697	271.200	0.114	0.057
large5.txt	1000	2500	-	-	771.000	2020.885	311.000	0.104	0.052
large6.txt	1000	2500	-	-	788.000	2037.459	366.000	0.102	0.095
large7.txt	1000	2500	-	-	805.000	1660.845	273.800	0.124	0.192
large8.txt	1000	2500	-	-	824.000	1593.227	280.600	0.024	0.049
large9.txt	900	2300	-	-	237.500	1478.879	253.000	0.253	0.206
large10.txt	900	2300	-	-	277.000	1826.134	280.600	0.433	0.270
large11.txt	900	2300	-	-	493.000	1676.221	255.200	0.243	0.298
large12.txt	700	1600	501.000*	-	**500.000**	1020.031	252.200	0.080	0.098
large13.txt	700	1600	704.000*	-	**506.000**	821.802	241.600	0.079	0.097
large14.txt	700	1600	513.000*	-	**512.000**	845.555	244.600	0.117	0.096
large15.txt	700	1600	518.000*	-	518.000	730.099	247.000	0.000	0.000
large16.txt	800	2000	627.000*	-	**624.000**	1142.016	279.200	0.000	0.000
large17.txt	800	2000	951.000*	-	**767.000**	1389.184	362.200	0.078	0.104
large18.txt	800	2000	961.000*	-	**914.000**	1488.821	368.400	0.131	0.082
large19.txt	800	2000	1051.000*	-	**1049.000**	1640.994	406.000	0.095	0.085
large20.txt	800	2000	1329.000*	-	**1328.000**	2062.596	461.600	0.045	0.060

Tabela 12: *Rezultati metode promenljivih okolina na drugoj grupi instanci*

Instanca	N	M	CPLEX		VNS				
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	$t_{best}(s)$	$agap(\%)$	$agap_\sigma$
random1.txt	40	100	25.400	0.398	opt	2.162	0.470	0.000	0.000
random2.tx	40	120	37.000	5.505	opt	5.207	1.863	0.000	0.000
random3.txt	100	250	110.600	9.519	111.000	29.039	6.055	0.216	0.177
random4.txt	100	250	96.400	0.634	opt	6.940	1.613	0.000	0.000
random5.txt	250	600	190.400	559.960	190.600	33.377	6.669	0.000	0.000
random6.txt	350	900	345.300	133.431	345.600	116.535	57.003	0.081	0.069
random7.txt	350	900	237.200*	-	237.200	236.779	73.435	0.118	0.126
random8.txt	500	1200	314.100*	-	314.700	485.559	270.217	0.680	0.770
random9.txt	800	2000	431.500	10920.205	432.300	959.904	416.527	0.083	0.054
random10.txt	800	2000	343.000*	-	343.400	1474.888	712.264	0.012	0.023

Tabela 13: *Rezultati genetskog algoritma na drugoj grupi instanci*

Instanca	N	M	CPLEX		GA					
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	$t_{best}(s)$	gen_{avg}	$agap(\%)$	$agap_\sigma$
random1.txt	40	100	25.400	0.398	opt	7.767	0.881	222.900	0.157	0.315
random2.tx	40	120	37.000	5.505	opt	11.403	3.378	280.700	0.703	0.422
random3.txt	100	250	110.600	9.519	opt	41.018	22.454	439.200	0.687	1.120
random4.txt	100	250	96.400	0.634	opt	36.631	18.771	408.100	1.535	0.947
random5.txt	250	600	190.400	559.960	191.000	123.843	79.026	549.800	1.199	1.587
random6.txt	350	900	345.300	133.431	350.000	416.259	348.577	1230.200	0.566	0.630
random7.txt	350	900	237.200*	-	239.100	360.614	293.944	1078.800	2.083	2.323
random8.txt	500	1200	314.100*	-	337.100	666.859	569.209	1353.800	1.115	0.710
random9.txt	800	2000	431.500	10920.205	453.900	1478.799	1339.013	1675.400	3.886	2.621
random10.txt	800	2000	343.000*	-	361.800	1447.554	1303.507	1680.000	2.742	1.519

Tabela 14: *Rezultati hibridne metaheuristike na drugoj grupi instanci*

Instanca	N	M	CPLEX		GA-VNS				
			sol	t(s)	best	$t_{tot}(s)$	gen_{avg}	$agap(\%)$	$agap_\sigma$
random1.txt	40	100	25.400	0.398	opt	9.132	80.700	0.000	0.000
random2.tx	40	120	37.000	5.505	opt	20.102	91.400	0.000	0.000
random3.txt	100	250	110.600	9.519	opt	77.105	179.100	0.145	0.177
random4.txt	100	250	96.400	0.634	opt	35.093	149.700	0.000	0.000
random5.txt	250	600	190.400	559.960	190.600	205.084	322.100	0.000	0.000
random6.txt	350	900	345.300	133.431	345.500	560.709	460.000	0.081	0.085
random7.txt	350	900	237.200*	-	237.200	628.581	583.600	0.067	0.068
random8.txt	500	1200	314.100*	-	314.300	1100.054	667.800	0.458	0.567
random9.txt	800	2000	431.500	10920.205	432.200	2405.870	917.200	0.130	0.094
random10.txt	800	2000	343.000*	-	343.000	2763.478	889.000	0.082	0.079